

AMSTERDAM zondag 13 oktober 2019
Lastige teksten 1 - Evangelie van Johannes
Alex van Heusden

Eerst dit. Afgelopen woensdag was het Jom Kippoer, Grote Verzoendag, de heiligste dag in het Joodse jaar. In het Duitse Halle vuurt een rechtsextremist en neonazi schoten af op de deur van een synagoge waar zo'n tachtig mensen bijeen waren. Omdat de aanslag mislukt, richt hij zijn haat op twee mensen, een op straat en een in een döner-zaak, en doodt hen. Antisemitisme en het daaraan verbonden web van complottheorieën - ze lijken onuitroeibaar.

Jom Kippoer is een vastendag die veel Joden grotendeels doorbrengen in de synagoge. Het is de dag waarop de balans wordt opgemaakt over het voorbije jaar: tegenover wie ben ik in gebreke gebleven, wie heb ik benadeeld, wier vertrouwen beschaamd? Aan wie ben ik rekenschap verschuldigd? Jom Kippoer staat in het teken van erbarmen, kwijtschelding en verzoening.

Vanavond, als het donker is, begint Soekkot-Loofhuttenfeest. Soekkot duurt zeven dagen. Na de ernst en inkeer van de ontzagwekkende dagen is het tijd voor uitbundig feest vieren. De Joden gebruiken hun maaltijden in de loofhut en soms slapen ze daar ook. De loofhut, eenvoudig op te bouwen en weer af te breken, herinnert aan de tocht van het volk Israël door de woestijn die volgens het bijbelverhaal veertig jaar duurde. Die woestijntocht is een beeld: die oude verhalen over het volk in de woestijn met alle bedreigingen van binnenuit en buitenaf vertellen fundamenteel de weg die het volk te gaan heeft in de woestijn van de volkeren. Vanuit de vraag: hoe blijven we trouw aan de Thora, die leer van levensrecht en levensplicht, en hoe houden we stand in die woestijn van volkeren, waarin volstrekt andere mores gelden dan die van de Thora?

Soekkot is een feest van licht en water. Toen het heiligdom er nog was, de tempel in Jeruzalem, werd dat bouwwerk zeven avonden lang, de duur van Soekkot, schitterend verlicht door grote kandelaars en talloze fakkels. En op het tempelplein werd door drommen pelgrims water uitgegoten als een bede om regen die het land vruchtbaar maakt.

'Het feest van de Judeeërs, Soekkot-Loofhutten, was dichtbij.' Zo hebben we horen voorlezen, uit het evangelie van Johannes. Ook dat verhaal staat in het teken van licht en water. Maar let wel: licht en water worden daar betrokken op de figuur van Jezus. Hij is 'het licht van deze wereldorde' (Johannes 8:12) en uit zijn lichamen stromen 'rivieren van levend water' (Johannes 7:38). Alsof alles draait om hem. Jezus is licht en bron van levend water.

Het zou een anti-Joods evangelie zijn. Tegelijk wordt het verhaal van Johannes gezien als het meest Joodse evangelie van de bekende vier, met zijn grote accent op Joodse feesten en Joodse gebruiken. Het anti-Joodse element zou dan onder andere zitten in de wijze waarop Joden worden geportretteerd. Joden? In het Hebreeuws heten ze *Jehoedim*, in het Grieks *Ioudaioi*. Die van Judea, Judeeërs dus. Het Griekse *Ioudaioi* komt in het evangelie van Johannes liefst eenenzeventig keer voor. Alle gangbare vertalingen, uitgezonderd De Naardense Bijbel, hebben hier 'Joden'. Maar *Ioudaioi* betekent in het Johannesevangelie zeker geen 'Joden' in algemene zin. De *Ioudaioi* zijn inderdaad 'die van Judea', te onderscheiden van andere Joden, zoals de Galileeërs (Johannes 4:45) en de Griekstaligen (Johannes 7:35; 12:20). Als de tekst van Johannes het heeft over de Judeeërs, doelt hij overwegend op de tegenstanders van Jezus, de leiders van het Joodse volk die zetelen in Jeruzalem, de hoofdstad van de landstreek Judea,

en daar het beheer voeren over het heiligdom, in nauwe samenwerking met de Romeinse bezettingsmacht.

Het onderricht van Jezus in het verhaal van Johannes is buitengewoon scherp van toon, ook als het over hem zelf gaat. Hij zegt wie hij is: de gezondene vanwege Israëls God, die hij 'vader' noemt en wiens 'zoon' hij is, omdat hij diens 'werken' doet - de 'tekenen' van bevrijding die mensen genezen en hun honger stillen. Al wie de zoon vertrouwt door hem na te volgen in het doen van de 'werken', ontvangt het 'leven van de komende wereldtijd' (Johannes 6:27), dat wil zeggen: een nieuw leven onder heel andere voorwaarden dan die gesteld worden door de repressieve Romeinse wereldorde, die 'woestijn van de volkeren'. Onder het slavenjuk van Rome is er geen leven voor Israël.

Het Johannesevangelie is een uitgesproken conflicttekst. Naarmate het verhaal verdergaat, wordt het conflict tussen Jezus en zijn Judese tegenstanders almaar scherper. Wat Jezus de Judeeërs met name verwijt, is hun bereidheid compromissen te sluiten met de Romeinse bezettingsmacht, ten einde de Joodse manier van leven, in de geest en volgens de letter van de Thora, zo veel mogelijk te waarborgen. De johanneïsche ekklesia is van oordeel dat een leven volgens de Thora onder de heersende condities helemaal niet mogelijk is. Daarom wil de Jezus van Johannes van geen compromis weten. Dat blijkt als hij de Judeeërs aanwrijft dat zij 'de 'Tweedrachtzaaiers tot vader hebben'; die 'is een moordenaar van mensen, uit beginsel'; en 'als hij leugen en bedrog spreekt, dan spreekt hij wat hem eigen is, want hij is een bedrieger, vader van bedriegers' (Johannes 8:44).

Wie is deze 'Tweedrachtzaaiers'? Het Griekse woord is *diabolos*. En dat is een weergave van het Hebreeuwse *satan*. *Satan* betekent 'tegenstander'. *Satan* is in de Hebreeuwse bijbel nooit het kwaad in persoon. En *diabolos* is letterlijk 'uiteen-werper', vandaar 'tweedrachtzaaiers'. Alle vertalingen tot en met de Nieuwe Bijbelvertaling uit 2005 lezen hier 'duivel'. Dat is om des duivels van te worden. Tweedrachtzaaiers is niet de personificatie van het kwaad als kosmische macht, niet de gevallen engel, niet Lucifer, maar Rome, de vigerende wereldorde, met de keizer aan het hoofd. De Judeeërs, aldus Jezus, staan in dienst van deze *diabolos*, dus van Rome, waarmee zij tot een vergelijk komen. Elders in het Johannesevangelie spreekt Jezus tot drie keer toe over 'de overste van deze wereldorde', die geen ander is dan de keizer van Rome (Johannes 12:31; 14:30; 16:11), 'die moordenaar van mensen, uit beginsel'. Hij oefent macht uit met de dood als voornaamste instrument, als beginsel van het hele systeem.

Eén ding staat vast. Deze scherpe woorden aan het adres van de Judeeërs stammen niet van de 'historische' Jezus. Ze zijn door de schrijver van het verhaal Jezus in de mond gelegd. Ze getuigen van een uitzichtloos en tragisch conflict tussen de messiaanse ekklesia van Johannes en andere Joden.

Wat zegt deze messiaanse ekklesia? Zó is het en niet anders, wij aanvaarden geen tegenspraak, geen afwijkende standpunten; ónze weg, in naam van Jezus Messias, onder het waarmerk van zijn levensgang, zijn 'vlees' en 'bloed', is de énige weg tot bevrijding van Israël uit de oppermachtige greep van de heersende wereldorde. In deze ekklesia, kennelijk in het nauw gedreven en in isolement geraakt, heerst een sektarisch klimaat, waarbinnen het vermeende eigen gelijk tot in het oneindige wordt uitvergroet. Maar de ekklesia wordt ook met leegloop bedreigd. Onder Jezus' leerlingen zijn er velen die zeggen: 'Hard zijn deze woorden die jij spreekt. Wie kan dat aanhoren?' (Johannes 6:60). En als Jezus er vervolgens nog een schepje bovenop doet, is de slotsom dat veel leerlingen zich van hem afkeren en niet meer met hem meegaan (Johannes 6:66).

Het Johannesevangelie is dus een uitgesproken conflicttekst, maar getuigt wel van een conflict tussen Joden. Daar heeft de geschiedenis meer van laten zien. Zo was er in de laatste eeuwen voor het begin van de huidige jaartelling een sektarische groep die zich had teruggetrokken in de woestijn. Zij noemden zich 'de kinderen van het licht'. Alle andere Joden die zich niet bij hen hadden aangesloten, noemden zij 'de kinderen van de duisternis'.

Martin Luther - op zijn oude dag schreef hij *Von den Juden und ihren Lügen*. Luther was boos op de Joden. Dat zij zich niet wensten te bekeren tot de zwaargehavende rooms-katholieke kerk van zijn dagen, kon hij begrijpen. Maar er was nu een goed alternatief: Luther zelf en zijn reformatie. En nog altijd nemen de Joden geen afstand van hun Jodendom. Dat was voor Luther onbegrijpelijk. Hij schreef:

'Ik houd het erop dat, wanneer hun messias (op wie zij hopen) zou komen en hij hun aanspraak en roemen teniet zou doen, zij hem nog zevenmaal erger zouden kruisigen en lasteren dan zij de onze hebben gedaan. Ze zouden ook zeggen: hij is de ware messias niet, maar een valse duivel.'

En dus werden de Joden 'verteufelt' - in hedendaags Nederlands: gedemoniseerd.

'We leven in een bezeten wereld. En wij weten het.' Schreef Johan Huizinga in 1935 toen het antisemitisme de donkerste, meest demonische gestalte begon aan te nemen. Het zwartste zwart.

Ook anno 2019 leven we in een bezeten wereld. En wij weten het. Wat stellen we daar tegenover? Kunnen we er iets tegenoverstellen? Iets van betekenis? Onze hoop, als we die hebben? De hoop vraagt ons. Zij komt tussenbeide omdat wanhoop en angst ons niet verder brengen, maar verlammen. De hoop stuurt ons denken en voelen, wil ons activeren. Als licht dat duisternis uiteenjaagt, als water dat onze dorst lest.

Zo moge het zijn.